

SVİTLANA VOLODIMIRÌVNA SUHARÈVA
[SVETLANA VLADIMIROVNA SUHAREVA] (Luck, Lutsk Ukraine)
e-mail: pyza_sv[at]wp.pl

***Prosimetrum* w polskojęzycznej polemice na Ukrainie po Unii Brzeskiej**

1. Problem definicji barokowego gatunku literackiego

Proza polemiczna, pisana w XVII wieku na Ukrainie po Unii Brzeskiej miała kilka odmian językowych – polską, ukraińską (ruską), łacińską – co świadczy o jej charakterze heterogenicznym. W tym zakresie literatura polskojęzyczna jest mało zbadana i wymaga analizy poszczególnych zagadnień. Jedną z kwestii najważniejszych w tym zakresie pozostaje problem stosowania zjawiska *prosimetrum* w literaturze polemicznej po Unii Brzeskiej.

Fenomen *prosimetrum* został zdefiniowany przez wielu badaczy – od przedstawicieli literaturoznawczej szkoły klasycznej po mediewistów naszych czasów. Określano go jako połączenie poezji i prozy lub ich wzajemne przenikanie się. Na jego fenomen wskazywali ukraińscy naukowcy: Aleksander Potebnia, Dmytro Naływajko, Bohdana Krysa, Leonid Uszkałow oraz inni. M.in. Rostysław Radyszewski w odniesieniu do kształtowania epoki baroku podkreślał: „Kijowska szkoła poezji polskojęzycznej XVII stulecia, stanowiąc część składową literatury nie tylko ukraińskiej, ale i polskiej, włącza się w krąg oddziaływania ogólnoeuropejskiej kultury tego okresu. Twórczość ta, ze swym kultem rozumu i nauki, kontynuuje niejako myśl renesansu, ale ubrana jest już w nowe, barokowe szaty. Dominująca w owym czasie estetyka baroku stwarza wyjątkowe możliwości dla wzajemnego przenikania się wątków, motywów i środków wyrazu w literaturze”¹.

Mimo ogólnej tendencji badawczej w zakresie studiów nad literaturą polemiczną tego czasu, brakuje analiz *prosimetrum* jako jednego z najważniejszych zjawisk literackich okresu baroku, co uwypukliła

---

¹ R. Radyszewski, *Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku*, Część I, Kraków 1996, s. 23.

Kateryna Borysenko w swojej pracy monograficznej pt. *Prosimentrum w literaturze ukraińskiej okresu barokowego*. Zauważyła m.in.: „W sytuacji wyparcia jednego trendu literackiego przez inny lub ich wyróżnienia (czy w naszym przypadku powstania poezji i prozy jako odrębnych zjawisk) jest naturalne, że występują teksty zawierające cechy obu tych trendów”².

Chodzi zatem o zbadanie przejściowego okresu przekształcania się poezji i prozy w ramach odrębnych rodzajów literackich na podłożu wielojęzycznej kultury literackiej, w tym także polskiej literatury polemicznej XVII wieku. Nie mniej jednak liryka w obszarze literatury polemicznej znajdowała się w cieniu ówczesnej prozy, która zachowała swoją dominującą pozycję. Poezja służyła polemikom unickim tylko okazjonalnie.

Zgodnie z tymi ustaleniami możemy mówić o kilku sposobach stosowania *prosimentrum* w polskojęzycznej prozie ukraińskiej po Unii Brzeskiej: w postaci panegiryków wstępnych, epigramatów pisanych przez samych polemistów i cytowanych z dzieł innych autorów, poezji wewnętrznej, reprezentowanej w tekstach prozaicznych najczęściej przy pomocy barokowych struktur konceptycznych i lamentacji. Na pierwszym etapie polemiki unickiej te odmiany fenomenu *prosimentrum* najbardziej są zauważane w twórczości Kliryka z Ostroga, Melecjusza Smotrzyckiego i Andrzeja Mużyłowskiego. W okresie późnego baroku najbogatszymi ze względu na *prosimentrum* są prace Łazarza Baranowicza, Kasiana Sakowicza i Piotra Mohyły (Mohyły). Ponadto, poetyckie elementy, szczególnie w postaci panegirycznej, znajdujemy w prozie niemal wszystkich polemistów XVII wieku, co było zgodne z ówczesną tradycją retoryczną.

2. Panegiryk jako część dzieła polemicznego

Od czasów antycznych, kiedy tworzono rytmizowane dzieła ku czci monarchów, za pośrednictwem autorów starochrześcijańskich (II-III ww.) i humanistów włoskich (XIV-XV ww.), panegiryk rozwijał się jako jeden z ważnych środków oratorskich i wkroczył w epokę barokową na szczycie swego rozwoju.

Przywiązanie utworu literackiego do wstępu panegirycznego w Rzeczypospolitej było uzasadnione: autor był zależny od swoich dobroczyńców, mecenasów, władzy monarchy oraz miał publicznie wykazać

---

² К. Борисенко, *Prosimentrum в українській літературі барокової доби*, Донецьк 2008, с. 13.

odpowiedni stopień wykształcenia i etykietę społeczną (dworską). Z tego powodu Czesław Hernas zauważył, że barokowi panegiryci silnie wpływali na kształtowanie się rytuałów w dziedzinie etykiety, co znalazło swoje odbicie w polskich tradycjach i obrzędach³. Panegiryk był swoistym rytuałem retorycznym, bez którego nie mogło zaistnieć żadne z dzieł literackich, w tym nie tylko traktat czy apologia, ale także list czy mowa pogrzebowa. Powszechne motywy panegiryczne stawały się odbiciem światopoglądu polemisty, jego motywacji politycznych, stanowiska, tytułu bądź powiązań społecznych. Wzniosłość stylu miała świadczyć o czcigodności rodu szlacheckiego, symboliczności i starożytności herbu rodziny, który najczęściej służył jako uzupełnienie panegiryku, nieprzejętności cech mężów stanu, ich znaczeniu na poziomie nie tylko ogólnokrajowym, ale i europejskim.

Ustosunkowując się do ogólnej tendencji opiewania bohaterów na tle religijnym, nawiązywano do topiki sławy Bożej (chwały Boga), zdobywania Królestwa Niebieskiego, przynależności do społeczności świętych, okazywania czci Jedynemu Bogu i Bogurodzicy. Chodziło o cnoty (grec. *arete*, łac. *virtus*) rycerstwa broniącego potęgi chrześcijańskiej, opiekującego się Kościołem i Ludem Bożym.

‘Dedykacją’ posługiwano się jako poetyckim podłożem utworu, czasem o charakterze wyłącznie historycznym czy teologicznym, co dodawało mu cech artystycznych i przekształcało gatunek literacki. Tak oto ze zwyczajnej korespondencji wyłonił się epistolariusz literacki, ze wzorców kaznodziejskich ukształtowało się ‘kazanie polemiczne’, z rozpraw teologicznych tworzone ‘apologię literacką’.

Jako uzupełnienie panegiryku również służyły wybrane w postaci motta (mott) – cytatu (cytatów) z Biblii, które miały ukazać uniwersalny wymiar dzieła i zachęcić czytelników do zapoznania się z jego treścią. Zazwyczaj utwór polemiczny kończył się modlitwą końcową, w naukach teologicznych zwaną doksologią, na wzór pism biblijnych.

Już na początku polemiki unickiej, w dziełach Marcina Broniewskiego, Hipacjusza Pocieja, Kliryka Ostrońskiego, Joachima Morochońskiego i innych mamy sprawę z wytwornymi panegirykami. Odpowiadały one powszechnej w tych czasach zasadzie emblematycznej: motto, obraz graficzny, objaśnienie słowne. Na przykład dzieło pt. *Discurs o początku rozerwania cerkwie graeckiej od kościoła rzymskiego i kto był tego przyczyną* Joachima Morochońskiego jest poświęcone Tomaszowi Zamojskiemu (wojewodzie kijowskiemu, staroście), a sentencją do dzieła jest zacytowany łaciną fragment z Arystotelesa, który nowo-

---

³ C. Hernas. *Barok*, Warszawa 1976, s. 241.

żytny autor dowolnie przetłumaczył na język polski: „Czego gdy człowiek dostąpi, natychmiast rozum jego, w discursach swoich ukoiszy się, tym się contentuje”⁴.

Zauważmy, że Morochowski był ściśle związany ze swoim środowiskiem edukacyjnym, jego strukturami wydawniczymi, tak więc jego wzniósł styl miał charakter wyłącznie lokalny. Dedykacja, podobnie jak sam utwór, w dużym stopniu przypominała poświęcone problematyce unickiej dzieło Piotra Skargi pt. *O jedności Kościoła Bożego*⁵.

W innym dziele Joachima Morochowskiego pt. *Paregoria albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemanej cerkwie świętej wschodniej zmyślnego Theophila Orthologa* jako dobroczyńca biskupa Morochowskiego występuje kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego i starosta mohylewski Leon Sapieha, któremu polemista poświęca panegiryk napisany w języku łacińskim. Ponadto w przedmowie do dzieła Sapiehy pisarz czyni dowolną interpretację fragmentu Biblii, opiewając mądrość Salomona.

Podobnie z panegiryków dowiadujemy się, że Kasjan Sakowicz otrzymywał łaski z rąk członków rodziny Lubomirskich, Melecjusz Smotrzycki był wdzięczny rodowi Wiśniowieckich, a Kliryk z Ostroga i Bronisław Broniewski odpowiednio chwalili ród książąt Ostrogskich.

Autor poprzez tradycyjnie konceptualną symbolikę panegiryków opisywał elementy herbów szlacheckich.

Świeci Miesiąc na niebie wespoły z Gwiazdami,
Tak cni Korybutowie dzielnymi sprawami
Słyną na wszystek okrąg szerokiego świata;
Ich sławy nie zagładzą i najdłuższe lata.
Sławy, której nabyli zacni ich Przodkowie,
A w niej teraz dziedziczą mężni Potomkowie
Ich wzorem służąc miłej Ojczyźnie statecznie,
Dla niej ważąc majątność i zdrowie bezpiecznie.
Za drogi klejnot wiarę ojczystą chowają,
A na znak pewny tego – Krzyże w herbie mają⁶.

Na wschodnich terenach Rzeczypospolitej do moralnych klejnotów dostojników konieczne dodawano patriotyzm i wierność monarchii oraz

---

⁴ J. Morochowski, *Discurs o początku rozerwania cerkwie graeckiej od kościoła rzymskiego*, Zamość 1622, s. 1.

⁵ P. Skarga, *O jedności Kościoła Bożego* [w:] Idem, *Kazania przygodne z inemi drobniejszymi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących*, Kraków 1610, s. 294.

⁶ *Roksolański parnas*, R. Radyszewski (red.), Kraków 1998, s. 64.

akcentowano starożytność rodu i jego przynależność do wiary chrześcijańskiej.

Na początku słynnej, barokowej pracy polemicznej pt. *Lithos abo kamień z procy prawdy cerkwie świętej prawosławnej ruskiej na skruszenie ... paszkwilu od Kassjana Sakowicza* autorstwa Piotra Mohiły zamieszczono herb Maksymiliana Brzozowskiego, podstolego województwa kijowskiego, oraz jego emblematyczny opis w postaci panegirycznej.

Brzozowskich strzała Krzyżem przełożona,
Bo z pobożnością ich mężność złączona.
Brzozowscy swoim Krzyżem Boga chwałą,
A nieprzyjaciół ostrą Strzałą walą.
Strzałę Brzozowskich Ojczyzna podoba,
A Cerkiew mówi, mnie z Krzyża ozdoba⁷.

Na przykładzie treści przytoczonego panegiryku widzimy, że podobnym tekstom poetyckim często towarzyszyły personifikowane obrazy Matki-Kościola oraz Matki-Ojczyzny, łączące ze sobą wątki świecki i religijny.

W *Paterikonie* Sylwestra Kossowa znajdujemy precyzyjny opis herbu Piotra Mohiły, co jest wartościowym materiałem nie tylko dla literatów, lecz również dla badaczy heraldyki i emblematyki szlachty ukraińskiej.

Krzyż, Kapelusz, Pastorał na górę się wzbili,
Nad Nowiną Jelity mocną wzięli siły.
Szable się nie ostały, Spisy ni Ostoje –
Pełzają z wojny, widzę Marsie, zbroje twoje.
Już ich metropolita PIOTR sobie zhołdował
Z trojga, gdy nieprzyjaciół triumf wykształtował.
Patrzcie, że tak jest: owo koronę, oliwę
Kruk zwycięstwa mu niesie znaki osobliwe⁸.

Panegiryczne symbole równolegle były czerpane z antyku i tradycji chrześcijańskiej, dlatego obok siebie widzimy krzyż i broń Marsa, antyczną oliwę i pastorał biskupi. jako symbol mocy i zwycięstwa występuje kruk, którego wizerunek często można było spotkać w ówczesnej heraldyce.

---

⁷ P. Mohiła, *Lithos abo kamień z procy prawdy cerkwie świętej prawosławnej ruskiej na skruszenie ... paszkwilu od Kassjana Sakowicza*, Kijów 1644, s. 1.

⁸ Idem, op. cit., s. 136.

Barok generalnie wyróżniał się tendencją do łączenia rzeczy na pierwszy rzut oka sobie przeciwstawnych. Koncept był, zgodnie z teorią Macieja Kazimierza Sarbiewskiego, „zgodną niezgodnością”, „jednością w wielości”, co podkreśla współczesna polska badaczka Dorota Gostyńska w *Retoryce iluzji*, określając rozwijającą się przez wieki istotę konceptu w następujący sposób: „Elementy dyskursu łączą się, zgadzają ze sobą, lecz i rozpadają, rozłączają, przeczą sobie, gdy konfrontuje się ich relacje z tymi, które uważamy za możliwe w naturze”⁹.

Otóż, możemy wywnioskować, że wstępy panegiryczne, pisane językiem poetyckim, były swoistym wyzwaniem literackim dla polemistów okresu unickiego na Ukrainie, ponieważ autorzy ci łączyli w sobie naturę działaczy społecznych o twardym usposobieniu wobec oponentów, prozatorskim zacięciu oraz bardziej ‘naukowym’ niż ‘artystycznym’ sposobie myślenia. Ich dzieła stawały się jednak dziełami literackimi (zblizonymi do poezji), ponieważ wypełniono je konceptami, metaforami, aluzjami, tropami artystycznymi charakterystycznymi dla poezji etc.

3. *Prosimetrum* w jego objawach zewnętrznym i wewnętrznym

Jak wspomniano, panegiryk jest najbardziej wyraźnym, chociaż nie jedynym, przejawem zjawiska *prosimetrum* w unickiej prozie polskojęzycznej. Oprócz tego należy podkreślić szczególną rolę epigramatów i tzw. ‘poezji podtekstowej’.

Epigramaty jako gatunek tradycyjny zostały odziedziczone po wiekach poprzednich. W epoce baroku zauważyć można ich naśladowczy charakter, szczególnie w wersjach cytowanych z dzieł wcześniejszych autorów, którzy pisali przeważnie w języku łacińskim. Wynika stąd, że wartość owych polskich tłumaczeń z łaciny była bardzo wysoka, bo spolszczone epigramaty łacińskie przywracały społeczeństwu zapomniane, a czasami trudno dostępne dzieła dziedzictwa kultury europejskiej.

W znanej, polemicznej pracy Melecjusza Smotrzyckiego znajdujemy cały zbiór epigramatów pisanych przeciw papieżowi.

Rzymowi Mars jest ojcem a dzika wilczyca
Wychowała swym mlekiem swojego dziedzica.
Ktokolwiek świętobliwie żywot chce prowadzić
Musi się z wielebnego Rzymu wyprowadzić.
Wszystko wolno / wszystko tam przysłusza każdemu

---

⁹ D. Gostyńska, *Retoryka iluzji. Koncept w poezji barokowej*, Warszawa 1991, s. 47.

Jedno tylko być dobrym niewolno żadnemu¹⁰.

W epigramatach zauważamy cechy podobne do wstępów panegirycznych, jeśli chodzi o systematyzację obrazów conceptualnych. Oprócz wierszy Mantuana Baptisty, w zbiorze Melecjusza Smotrzyckiego znajdujemy teksty Erazma z Rotterdambu i Petrarcki. Antyk ściśle jest tu powiązany z symboliką chrześcijańską, tworząc jedynie utwory naśladowcze (grec. *mimesis*), charakterystyczne dla tekstów polemicznych. Naśladownictwo na tym tle stawało się wyraźną cechą pozytywną jako chwyt retoryczny, choć miało charakter wyjątkowo archaiczny.

Rostysław Radyszewski charakteryzuje to zjawisko na przykładzie twórczości innego pisarza okresu unickiego – Kasjana Sakowicza: „Zasady *imitatio* albo *mimesis*, zalecające naśladowanie i odtwarzanie obcych wzorów były bliskie również takiej typowo barokowej indywidualności, jak Kasjan Sakowicz, który z powodu częstych zmian wyznania (prawosławne, greckokatolickie, katolicyzm) nazywany był przez współczesnych »utalentowanym ukraińskim Kameleonem«. Klasyczne wzorce najwybitniejszych autorów – od Homera do Demostenesa – pomagają mu opisać wierszem ukraińskim pogrzeb zacnego rycerza, hetmana Piotra Sahajdacznego”¹¹. To podejście do tekstów cytowanych z oryginału lub przetłumaczonych było charakterystyczne dla całej epoki baroku, w tym też dla pism polemicznych tworzonych w języku polskim.

Oryginalny epigramat zwrócony do oponenta – Kasjana Sakowicza, wypełniony ostrą satyrą, odnajdujemy w dziele pt. *Lithos...* Piotra Mohiły z charakterystycznym podtytułem: *Czytelnika do Kassjana Elogium*.

Oberwałeś od Rusi Kamień Kassjanie,
Za ciemną Perspectiwę, nie dziwujże na nią.
Bo w Sakramentach swoje Ruś kładzie Zbawienie,
A ty im zabobonów przyczytasz mamienie,
Królowi też Polskiemu jako swemu Panu,
Ruś są wierni poddani, z Duchownego stanu.
A twa potwarz przed prawdą o nich zgasła zgoła
Wszystek żeś jest obłudnik, świat na ciebie woła.
Dajże pokój już Rusi, pókić stanie Ducha,
Kassjanie: bo zbędziesz i drugiego ucha¹².

¹⁰ Mantuan Baptista, *Lib. I*, cyt. za: M. Smotrzycki, *Threnos, to jest Lament jedynej Ś. Powszechnej Apostolskiej Wschodniej Cerkwie z objaśnieniem dogmatu wiary*, Wilno 1610, s. 71.

¹¹ R. Radyszewski, *Polskojęzyczna poezja ...*, op. cit., s. 37.

¹² P. Mohiła, *Lithos abo kamień ...*, op. cit., s. 2.

Tekst wywołuje zainteresowanie również z powodów biograficznych – w nim zauważa się, że Kasjan Sakowicz był okaleczony, w czym Piotr Mohyła widzi palec Boży wobec heretyków. Spotykamy też w epigramacie wyraz „Ruś”, który w dziełach Piotra Mohyły często był używany na równi z wyrazami „Roxolania” i „Ukraina”. Poetycka przedmowa do oponenta zawiera wyjaśnienie tytułu pracy polemicznej Piotra Mohyły, ponieważ słowo „lithos” jest tłumaczone jako „kamień”. Kontekst epigramatu w wielu dziełach polemicznych można było zatem odczytać, otwierając na początku ich strony tytułowe. Tytuły-koncepty, tytuły-metafory – w okresie baroku stawały się też swoistą, związłą poezją, z której odczytywano przesłanie.

Podobnie rzecz się ma z konceptem tytułowym w prozatorskim dziele apologicznym autorstwa Łazarza Baranowicza pt. *Nowa Miara starej Wiary*. Talent poetycki tego prozaika-polemisty jest rzeczą wartą uwagi, ponieważ oprócz prozy, znane są jego liczne wiersze panegiryczne i epigramaty. Uczeń Piotra Mohyły, kontynuator jego spuścizny religijnej i polemicznej, Łazarz Baranowicz uważany był za nauczyciela wielu ówczesnych literatów i artystów, m.in. Laurencjusza (Wawrzyńca) Kszczonowicza, Dmytra Tuptały, Iwana (Jana) Maksymowicza, Innokentija (Innocentego) Szczyrskiego, Aleksandra i Leoncjusza Tarasewiczów oraz innych. Dokoła Baranowicza skupiała się cała elita Kijowa i Czernichowa, założył on również drukarnię w Nowgorodzie Siewierskim. Praca pt. *Nowa Miara starej Wiary* Łazarza Baranowicza może być wzorem tego, jak w pełni fenomen *prosimetrum* przejawiał się w unickiej prozie polemicznej w jej różnych postaciach.

Dzieło polemiczne zaczyna się epigramatem pt. *Do Autora Starej Wiary* tłumaczącym symbole tytułowe:

Kiedy Wiatr na twą wiarę ze Wschodu się rzucił
Zaraz pierwszą literę W w górę wyrzucił.
Z wywróconego W, M litera się stała
I tak z twej Wiary, u mnie Miara się działała.
Stara się odnowiła / bo z Rzymu starego
Do nowego przeniosła / Nowa Miara z tego.
Mierzyć ją będę / jaka Stara Wiara twoja
Jana świętego u mnie Miara, a nie moja;
Kochany był Jan Panu / a jam sługa jego
Kocham też mile Jana ucznia kochanego.

Poetycki tytuł w przedmowie jest uzupełniony konceptycznym śródtytułem: *Cerkwi kto głowa, do Marii mowa*. Również epigramat

wstępny został opatrzony we fraszki autorskie („Dał Ci Bóg dary, użyjże miary”, „Pewniej mierzyć / Niż wierzyć”) i odpowiednie motta zaczerpnięte z Biblii i autorów starożytnych. Słowa z *Drugiego Listu Św. Pawła do Koryntian* polemista zmienia w formę poetycką, otóż, tekst biblijny został tu sparafrazowany: „My nie będziemy się chlubić bez Miary / ale według prawidła Wiary...”. Podobno celowo autor użył fragmentu *Listu Św. Pawła do Rzymian*: „Każdemu Bóg udzielił Miarę Wiary”¹³.

Po licznych biblijnych cytatach wstępnych, które są aluzją do tytułu pracy, Łazarz Baranowicz zaprezentował wiersz o charakterze naśladowczym, najpierw cytując go w języku łacińskim, później tłumacząc na język polski:

Wizerunek w kształcie łaski
Masz Biskupie z Bożej łaski.
Pierwszą sferą wab wykrętnie
Sśrednią rządź / bij trzecią chętnie.
Wab grzesznych / rządź sprawiedliwych
Sztymaj hultajów złośliwych.
Przyciągaj / kol / wspieraj owe
Biegłe / leniwe / nie zdrowe¹⁴.

Zamiast herbu mecenasa – na początku dzieła zamieszczono obraz Matki Bożej Bolesnej pod Krzyżem, z Synem na rękach, który do kieliucha wyciska sok winogron. Krzyż cały jest owinięty winogronami. Ten emblemat o charakterze wyłącznie religijnym świadczył o duchowym patronacie Baranowicza i potwierdzał jego oddanie Bogurodzicy.

Należy tu wspomnieć, że jedynie w prozie polemicznej Łazarza Baranowicza tak dużo miejsca udzielono Matce Bożej, natomiast nie zauważamy tego u innych autorów, u których obraz matki utożsamiany był z Kościołem (Cerkwią). Podobne stanowisko wywołuje refleksję, m.in. należy przypomnieć wielki wpływ protestantów w tym okresie oraz ich zaangażowanie w polemikę. Tak czy inaczej, trudno jest wyjaśnić, dlaczego obraz Bogurodzicy pozostał na marginesie pism teologicznych. Łazarz Baranowicz jest tu wyjątkiem na tle powszechnej tendencji:

---

¹³ W ówczesnym przekładzie Jakuba Wujka *Biblia to jest księgi Starego i Nowego Testamentu* czytamy: „Albowiem z łaski, która mi jest dana, powiadam wszystkim, którzy między wami są, żeby nie więcej rozumieli, niżli potrzeba rozumieć; ale iżby rozumieli wedle mierności, jako każdemu Bóg udzielił miarę wiary” (Rz, 12,3). Cytat za: http://pl.wikisource.org/wiki/Strona:PL_Wujek-Biblia_to_jest_ksi%C4%99gi_Starego_i_Nowego_Testamentu_1923.djvu/1043 [dostęp (wyświetlono) 31.12.2012].

¹⁴ Ł. Baranowicz, *Nowa Miara Starej Wiary*, Nowogródek Siewierski 1676, s. II.

Ztąd tylo bezpieczny
Ze niewolnik wieczny
Pańskiej służebnice
Bogarodzice¹⁵.

Przed częścią teologiczną, która jest typową apologią, osadzoną na tezach i antytezach, cała część wstępna stanowi *prosimetrum* – między pojedynczymi zdaniami prozy znajdują się wiersze Baranowicza wielbiące Najświętszą Maryję Pannę („Głupim jak miesiąc w twych nogach leżę / po mądrość do cię jako mądrej bieżę...”¹⁶), upominające oponenta („Czynił do nas takie pytania / które były godne odpowiadania”¹⁷). To wszystko więc potwierdza, że Łazarz Baranowicz był zwolennikiem stosowania *prosimetrum* w ukraińskiej (ruskiej), polskojęzycznej prozie okresu baroku.

Wielu badaczy uważa też pierwszy rozdział *Threnosu* Melecjusza Smotrzyckiego za dzieło poetyckie, ponieważ w starożytnych *Lamentacjach* biblijnych i odpowiednio stylizowanych na *Lamentacje* tekstach literackich ujawnia się wewnętrzna rytmika, która jest bliska poezji ludowej. Taką próbę poetyzowania metaforycznego obrazu Matki-Kościola przed Melecjuszem Smotrzyckim poczynił Kliryk z Ostroga. U Melecjusza Smotrzyckiego ten rodzaj poezji ukrytej osiągnął swoją pełnię, bo ukazał tę poezję poprzez pewien rytm tekstu oraz antytetyczność konceptów, jak w *Piśmie Świętym*.

4. Konkluzje

Zjawisko *prosimetrum* w polskojęzycznej twórczości ukraińskich polemistów XVII wieku rozwijało się nierównomiernie i miało dwa główne przejawy – zewnętrzny i wewnętrzny. Przejaw zewnętrzny ukazano poprzez panegiryki opatrzone w schematy emblematyczne i epigramaty (rzadziej oryginalne, częściej zaczerpnięte z innych autorów). Te postacie *prosimetrum* w prozie polemicznej po Unii Brzeskiej były uzupełnione o poezję ukrytą: rymowanki na podstawie biblijnych parafraz i aluzji, stylizacje tekstów na tekst *Pisma Świętego*, rytmizację tekstu na wzór lamentacji ludowych.

Wszystkie te przejawy świadczą o wzajemnym przenikaniu się poezji i prozy w okresie baroku, czasie przekształcania się gatunków lite-

---

¹⁵ Idem, op. cit., s. IX.

¹⁶ Idem, op. cit., s. XI.

¹⁷ Idem, op. cit., s. XVIII.

rackich, kiedy jednak nadal istniała tendencja łączenia ich w całość. To w dużym stopniu ułatwiało pozyskanie licznych, pozytywnie nastawionych czytelników, co w okresie polemiki unickiej było dla autorów najważniejsze.

Prosimetrum po Unii Brzeskiej nie było zjawiskiem odosobnionym, a na różny sposób uzupełniało ono prozę, nadając jej znamię wzniosłości i wartości artystycznej. Nie da się zaprzeczyć jego roli w wyłanianiu się tekstu literackiego z dialogu społeczno-teologicznego i ze sprawozdania historyczno-dokumentalnego. Jednak należy pamiętać również o tym, że był to jedynie środek – chociaż o tak wzniosłych walorach – w służbie dyskusji polemicznej prowadzonej w dziełach prozatorskich: kazaniach, listach, traktatach, dokumentacjach i apologiach.

Fenomen *prosimetrum* należy badać u każdego z autorów polemicznych z osobna, zarysowałam ogólnie jego rozwój w okresie baroku na przykładzie twórczości Łazarza Baranowicza, Melecjusza Smotrzyckiego oraz innych pisarzy. Podjęte zagadnienie wymaga dalszych badań.

Streszczenie

Termin *prosimetrum* w dosłownym znaczeniu dotyczy antyku, dzieł średniowiecznych, renesansowych i barokowych, określa łączenie poezji i prozy. Dwa rodzaje literackie – wiersze i proza – nie są systemami zamkniętymi, często ich granice są rozmyte i wzajemnie się przenikają. To zagadnienie dotychczas nie jest do końca zbadane, zwłaszcza w polskojęzycznej literaturze ukraińskiej po Unii Brzeskiej. Artykuł badawczy zatem ma na celu analizę zjawiska *prosimetrum* w polskojęzycznej literaturze ukraińskiej i jego systematyzację.

Fenomen *prosimetrum* w polemicznych tekstach na Ukrainie po Unii Brzeskiej był stosowany zgodnie z barokową tradycją literacką. W szczególności można określić jego ważną rolę w budowaniu wstępów panegirycznych. Najczęściej pojawiał się w opisie herbu rodziny szlacheckiej, zwrotach do mecenasów i przełożonych, w pochwałach cech poszczególnych osób, ich zasług dla społeczeństwa. Wstępy panegiryczne były właściwe dla dzieł wszystkich pisarzy polemicznych po Unii Brzeskiej.

Prosimetrum jako chwyt retoryczny w ramach konceptu świadomie stosował w swoich dojrzałych dziełach Łazarz Baranowicz. Realia artystyczne i metody literackie górują w jego dziele nad realiami historycznymi. Nie brak *prosimetrum* również w słynnym, polemicznym utworze pt. *Threnos* Melecjusza Smotrzyckiego, który pojawił się na pierwszym

etapie polemiki unickiej. Polemika ta (skierowana wobec papieża) została napisana w formie epigramatu zbliżonego do literackiego lamentu.

Przy pomocy *prosimetrum* w polemicznych pracach prozatorskich kwestie unickie osiągnęły pełnię artyzmu, wyżyny retoryki i stały się pierwotnym stylem literackim, wyłoniłym z prozy polemicznej, zwłaszcza z dokumentalistyki, listów i traktatów teologicznych etc. Artykuł może służyć jako pomoc literaturoznawcom, historykom i teologom w dalszych badaniach literatury polemicznej na Ukrainie.

The title in English:

***Prosimetrum* in the Polish language controversy in Ukraine after the Union of Brest**

Abstract (Summary)

The term *prosimetrum* in the literal sense as applied to antiquity, works of the Middle Age, the Renaissance and the Baroque, is defined as a combination of poetry and prose. Two literary genres - poetry and prose - are not closed systems, their boundaries are often fuzzy and mutually interwoven. This issue has not yet been fully explored, particularly in the Polish language Ukrainian literature after the Union of Brest. Therefore, this research paper aims to analyze the phenomenon of *prosimetrum* in Polish-Ukrainian literature and at systematizing it.

The *prosimetrum* phenomenon in Ukrainian polemical texts after the Union of Brest was used as a baroque literary tradition. In particular, one can identify its important role in building panegyric introductions. It was frequently linked with the description of the coat of arms of the noble family, of patrons and superiors, the features of individuals, and their contribution to society. Panegyric introductions are appropriate to the works of polemical writers after the Union of Brest.

Prosimetrum was the primary rhetorical concept of the Baroque most deliberately used in the works by Lazar Baranovich which were written in the Baroque period. Artistic reality and literary techniques outweighed any historical realities. There is also no lack of *prosimetrum* in the famous polemical song "Threnos" written by Meletius Smotrycky after the Union of Brest. This polemic (against the pope) was written in the form of epigram close to a kind of the literary lamentation.

With the help of *prosimetrum* in polemical prose writings the Uniate question gained its highest artistic expression, reaching rhetorical heights and becoming the primary literary style that emerged from po-

lemical prose, including documentary, theological treatises and letters, etc. This research article can be used by literary critics, historians, and theologians for further research of the polemical literature in Ukraine.

Key words:

rhetoric, the phenomenon *prosimetrum*, European culture, the Baroque period, the authority of the author.

Słowa kluczowe:

retoryka, fenomen *prosimetrum*, kultura europejska, okres baroku, autorytet autorski.

Bibliografia (Bibliography)

- Baczewski S. *Ideologiczne funkcje herbu w XVII wieku. Przykład kazań pogrzebowych* [w:] *Literatura i pamięć kultury. Studia ofiarowane Profesorowi Stefanowi Nieznanowskiemu w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej Lublin 2004, s.161-190.
- Baranowicz Ł., *Nowa Miara Starej Wiary*, Typographia Archiepiskopska, Nowogródek Siewierski 1676, ss. 354, [XXVIII].
- Borysenko K., *Prosimetrum v ukrains'kij literaturi barokovoi doby*, Nord-pres, Donec'k 2008, ss. 124.
- Gostyńska D., *Retoryka iluzji. Koncept w poezji barokowej*, IBL PAN, Warszawa 1991, ss. 259.
- Kostkiewiczowa T., *Ignacego Krasickiego „Wiersze z prozą”*, „Wiek Oświecenia”, 2002, t. 18, s. 99-132.
- Mohiła P., *Lithos abo kamień z procy prawdy cerkwie świętej prawosławnej ruskiej na skrzeszenie ... paszkwilu od Kassjana Sakowicza*, Ławra Pieczarska Kijowska, Kijów 1644, ss. 424.
- Morochoński J., *Discurs o początku rozerwania cerkwie graeckiej od kościoła rzymskiego*, Drukarnia Akademii, Zamość 1622, ss. 33.
- Niedźwiedź J., *Stemma, stemmat*, [w:] *Słownik sarmatyzmu. Idee – pojęcia – symbole*, pod red. A. Borowskiego, Kraków 2001, s. 187-188.
- Nieznanowski S., *Poezja polityczna*, [w:] *Słownik literatury staropolskiej*, pod red. T. Michałowskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002.
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: czasy zygmunto-wskie*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1966.
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Dwaj młodzi Wazowie*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1972.
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: dwaj królowie rodacy*, z rękop. wyd., oprac. i posł. opatrzył Stefan Nieznanowski, „Pax”, Warszawa 1980.
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: pierwsi królowie elekcyjni*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1969.
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: średniowiecze*, „Pax”, Warszawa 1963.

- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Zygmunt III*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1971.
- Pelc J., *Obraz – słowo – znak. Studium o emblematkach w literaturze staropolskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1973.
- Pelc J., *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2002.
- Radyszewski R., *Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku*, Część I, *Monografia*, Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk, Kraków 1996, ss. 283.
- Skarga P., *O jedności Kościoła Bożego* [w:] Idem, *Kazania przygodne z inemi drobniejszemi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących*, Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1610, ss. 779.
- Słownik literatury staropolskiej*, pod red. T. Michałowskiej, przy udziale Barbary Otwinowskiej, Elżbiety Samowskiej-Temeriusz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002.
- Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2002.
- Smotrzycki M., *Threnos, to jest Lament jedynej Ś. Powszechnej Apostolskiej Wschodniej Cerkwie z objaśnieniem dogmat wiary*, Wilno 1610, ss. 218.
- Suharieva S., *Biblijnyj vymir ukrajins'koji polskomovnoji prozy poberestejs'koji doby*, Redakcyjno-vydavnyčyj viddil „Veža” Volyns'kogo nacional'nogo universytetu imeni Lesi Ukrainky, Luc'k 2008, ss. 248.
- Wagilewicz W., *Pisarze polscy Rusini*, Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, Przemyśl 1996, ss. 318.

Bibliografia (cyrylica) / Bibliography (in Cyrillic)

- Борисенко К., *Prosimetrum в українській літературі барокової доби*, Норд-прес, Донецьк 2008, сс. 124.
- Сухарева С., *Біблійний вимір української польськомовної прози поберестейської доби*, Редакційно-видавничий відділ „Вежа” Волинського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк 2008, сс. 248.

Information about the Author:

Svitlana Volodimirivna Suhareva [(Світлана Володимирівна Сухарева), **Svetlana Vladimirovna Suhareva** (Светлана Владимировна Сухарева)] is a doctor of philological sciences, a coordinator of the Polish Institute at the Lesya Ukrainka Eastern European National University in Luck (Lutsk) in Ukraine, she is an assistant professor of foreign languages at the Faculty of International Relations at the Lesya Ukrainka Eastern European National University. She is teaching the next disciplines: the theory and practice of translation, Polish as a foreign language, speciality in Polish as a foreign language; her scholarly direction: literary scholarship. Contact: pyza_sv[at]wp.pl